

ÜLEVAADE PIIRKONDA PUUDUTAVATEST UURINGUTEST JA ANALÜÜSIDEST

**Meremäe vald
Mikitamäe vald
Misso vald
Orava vald
Pirissaare vald
Räpina vald
Värskä vald**

Koostaja: Setomaa Valdade Liit

Mai 2007

Esimeses osas on toodud loetelu piirkonna arengut puudutavatest analüüsides ja uuringutest, mida 2007. aastal kohalike ja teiste abivalmis inimeste toel, autorid suutsid tuvastada, ning info, kuidas nende tulemustega on võimalik tutvuda.

Teises osas on koostatud kokkuvõtte tähtsamatest uuringutulemustest - ülevaade, mida saab kasutada strateegia sisendina piirkonna kirjeldamisel.

Kolmandas osas on esitatud soovitud täiendavate uuringute läbiviimise kohta.

I osa -OLULISEMAD UURINGUD

Valdade mittepõllumajanduslik ettevõtlus, sotsiaalmajanduslik olukord ja arenguperspektiivid, rakendusuuring, 2001, Maaelu Arengu Instituut,

(http://www.agri.ee/maamajandus/valdade_ettevotlus/index.html)

Ettevõtluse ja sotsiaalmajandusliku arengusituatsiooni kompleksne analüüs maapiirkonnas, 2002, Maaelu Arengu Instituut,

(http://www.agri.ee/maamajandus/ettevotluse_ja_sotsiaalmajandusliku/index.html)

Elujõulisuse indeks, Kaja Sõstra, Linnad ja vallad arvudes 2004, Statistikaameti väljaanne

Omavalitsusüksuste arengustrid aastatel 2000-2004, Arno Lõo, Linnad ja vallad arvudes 2006, Statistikaameti väljaanne

Kagu-Eesti ettevõtlusanalüüs, 1998, (paberkandjal)

Ku kavvas Setomaalõ seto rahvast jakkus / Ajaloolise Setomaa põlisasustuse säilimise võimalused, Külli Eichenbaum, 1998, Võro Instituut

Meremäe, Mikitamäe, Misso, Orava, Vastseliina ja Värska valla ettevõtlikkus ja ettevõtlussuutlikkus, analüüs, koostaja: Merli Mäger, Tallinn 2005,

(<http://www.setomaa.ee/index.php?id=9872ed9fc22fc182d371c3e9ed316094>)

Meremäe, Mikitamäe, Misso, Orava, Vastseliina ja Värska valla uuring 2005,

(<http://www.setomaa.ee/index.php?id=9872ed9fc22fc182d371c3e9ed316094>)

Ulata õng ja õpeta seda kasutama, Merli Mäger, Mihkel Servinski, Garri Raagmaa, Andrus Saar, Kadri Koreinik, Linnad ja vallad arvudes 2006, Statistikaameti väljaanne

Arengukava "Setomaa 2005", Setomaa Arendusselt, Obinitsa 2001 (paberkandjal)

Setomaa ettevõtluse arendamise strateegia 2004-2007, Setomaa 2004, Maaelu Arengu Instituut (sh Setomaa Sihtasutuse ja Setomaa Programmi tegevuse mõjude uuring), (paberkandjal)

Räpina ettevõtlus 2001 Liis Pärtelpoeg, Anne-Liis Rämson, Marti Taru, Indrek Tori, Andu Rämmer, Räpina Äriabikeskus, 2001, Võru Täht

Räpina valla arengukava 2003-2013 (www.rapina.ee)

Piirissaare arengukava 2006-2013 (paberkandjal)

VALDADE ARENGUDOKUMENDID

Meremäe vald (www.meremae.ee)

Meremäe valla arengukava aastateks 2002-2005.

Räpina vald (www.rapina.ee)

Räpina valla arengukava 2003-2013, lisaks Räpina linna ühisveevärgi ja -kanalisatsiooni arengukava aastateks 2000-2012, Räpina valla soojamajandus ja elektrivarustus (1998), Räpina valla jäätmekava 2005-2009.

Orava vald (www.orava.ee)

Orava valla arengukava 2003-2015, lisaks olemas jäätmekava 2006-2010 ja ühisveevärgi- ja kanalisatsiooni arengukava 2006-2018.

Misso vald (www.misso.ee)

Misso valla arengukava 2004-2008.

Mikitamäe vald (www.mikitamae.ee)

Mikitamäe valla arengukava aastateks 2004 – 2010, lisaks olemas jäätmekava 2006-2011 ja ühisveevärgi- ja kanalisatsiooni arengukava 2006-2018.

Värska vald (www.verska.ee)

Värska valla arengukava 2006-2010, lisaks olemas jäätmekava 2006-2011 ja ühisveevärgi- ja kanalisatsiooni arengukava 2006-2018.

Piirissaare vald ametlik kodulehekülg hetkel puudub (mitteametlik www.piiirissaar.pri.ee)

Piirissaare arengukava 2006-2013 (paberkanal).

MUUD LOODUST JA KULTUURI PUUDUTAVAD UURINGUD JA ANALÜÜSID

Setomaa ressursside kasutuselevõtu projekt, Roosentau, A.; Tartu 1998

Tsässon ja külakalmistu Põhja-Setomaa kultuuripildis, Valk, H. (2003) Setumaa kogumik, 1. Uurimusi Setumaa arheoloogiast, numismaatikast, etnoloogiast ja ajaloost (219 - 252). Tallinn: Ajaloo Instituut ja SA Setu Kultuuri Fond

Setomaa tsässonate vanusest: esialgseid andmeid, Läänelaid, A.; Raal, A.; Valk, H. (2005) In: XXVIII Eesti looduseuurijate päev. Setomaa loodus. 2.-3. juuli, 2005. Obinitsa, Tartu: Eesti Looduseuurijate Selts

Setomaa paekivist, Ainsaar, L.; Rosentau, A. (2005) XXVIII Eesti Looduseuurijate Päev. Setomaa Loodus (11 - 18). Tartu: Eesti Looduseuurijate Selts

Setomaa aluspõhi, Puura, I. (2005) XXVIII Eesti Looduseuurijate Päev. Setomaa Loodus (8 - 10). Tartu: Eesti Looduseuurijate Selts

Märkmeid Setomaa taimestiku omapärast ja uuritusest, Kukk, Ü.; Kukk, E. XXVIII Eesti Looduseuurijate päev. Setomaa loodus.2-3. Tartu, 2005, lk 66-70

Pre-Christian and Christian: Offering Practices at Holy Stones of Setomaa, South-East Estonia, Valk, H. In: 11th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists; Cork, Ireland; 5-11 September, 2005. Programme and Abstracts: Cork: Rhone le Departement

Setude etniline identiteet, Jääts, I.; Tartu, 1998

Eksitavad kohanimed uuel Setomaa kaardil Saar, E. Eesti Loodus, 36559, 84-85, 1999

Setu alade jaotus rahvaviiside põhjal, Sarv, V. Ödagumeresoomõ veeremaaq. Võro, 1999, 9985-9220-4-2, Võro Instituudi toimõitseq, 1406-2534, 6, lk. 298-307 : kaart

Seto-liikumine ja Eesti-Vene piiriprobleemid Setumaal, Jääts, I. In: Eestlane ja tema maa: Kodumaa ja kodupaik: eestlase territoriaalne identiteet; Tallinn; 16.-17.11.1999. Tallinn: Ajaloo Instituut, 2000

Antropoloogiline uurimus setu itkukultuurist, Pärtlas, Zhanna.: [V. Sarve monograafiast "Setu itkukultuur"], Teater.Muusika.Kino 0207-6535 (2001) nr. 2, lk. 64-67 : ill.

Setode ja võrokeste keelehoiakutest ja identiteedist, Eichenbaum, K.; Pajusalu, K. (2001) Keel ja Kirjandus, 7, 483 - 489

A Sámi Ethnography and A Seto Epic: Two Collaborative Representations in Their Historical Contexts, Kuutma, Kristin (2002), University of Washington, USA, UMI Dissertation Services

Uurimused itkudest, Viluoja, Eha, Keel ja Kirjandus, 0131-1441, 45. ak. (2002) nr. 11, lk. 824-825

Seto naisautobiograafide maailm, Kalkun, A. Eesti Rahva Muuseumi 44. konverents: Maailmapildi mõistmised Aasta 2003; Leheküljed 39-47

Pihtivad naised. Seto naiste eluloolaulud, Kalkun, A. Väljaande pealkiri: Teekond. Pro Folkloristica, Köide X ; Aasta 2003; Leheküljed 32-61

Seto naisautobiograafide maailm, Kalkun, A. (2004). Ariadne Lõng, IV 1/2, 6-20

Pärimuskultuurist kultuurisümboliks : saami etnograafia ja seto eepose saamisluгу, Kuutma, K. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, XXVIII Eesti looduseuurijate päev: Setomaa loodus: 2.-3. juuli 2005, Obinitsa. Tartu: Eesti Looduseuurijate Selts

Postkolonialistlik vaade setodele, naistele ja "Taarkale", Saro, A. (2005). Teater. Muusika. Kino, 11, 69 - 79.

Anne Vabarna nina. Tõest ja valest seto naiste autobiograafilistes lauludes, Kalkun, A. Regilaul- loodud või saadud? 2005, Leheküljed 29-49

Pärimuskultuurist kultuurisümboliks : saami etnograafia ja seto eepose saamisluгу, Kuutma, Kristin, Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2005

Collaborative Representations: Interpreting the Creation of a Sami Ethnography and a Seto Epic, Kuutma, K. (2006), FF Communications, 137(289), 10 - 282

Cemeteries and Ritual Meals: Rites and their Meaning in the traditional Seto World-view, Valk, H. (2006), Old Norse Religion in long-term perspectives. Origins, Changes and Interactions (141 - 146). Lund: Nordic Academic Press

Ettevõtlusfoorum: Setomaa avastamata võimalused, 22. septembril 2006 Värskas <http://www.setomaa.ee/index.php?id=ec8ce6abb3e952a85b8551ba726a1227>

Uuring Setomaa käsitöövaldkondade ja -meistrite hetkeolukorra väljaselgitamiseks, 2006. tellija: MTÜ Eesti Maaturism, Teostaja: Maaelu Arengu Insituut

Ruumiline ja mitteruumiline perifeersus: Eesti maakondade ja valdade näitel. Magistritöö, koostaja Merli Mäger, Tallinn 2006 (<http://portaal.ei.ee/8255>)

Setomaad puudutavad programmid: Setomaa regionaalse arengu programm 1997-99

Setomaa programm 2001-2003; Setomaa arengu programm 2006 – 2010 (<http://www.setomaa.ee/index.php?id=7eabe3a1649ffa2b3ff8c02ebfd5659f>); Setomaa

kultuuriprogramm 2003-2005 (<http://www.kul.ee/index.php?path=0x214x1218>); Setomaa riiklik kultuuriprogramm 2006-2010 (<http://www.kul.ee/index.php?path=0x214x1218>)

II osa- KOKKUVÕTE OLULISEMATEST UURINGUTEST

1. Valdade mittepõllumajanduslik ettevõtlus, sotsiaalmajanduslik olukord ja arenguperspektiivid, rakendusuring, 2001

Kõik Eesti vallad jagati rühmadesse. Seitsmest vallast kuuluvad uuringu põhjal 4 (Meremäe, Mikitamäe, Piirissaare, Rápina) nn Kaotajate hulka (Tagasimineku ja perifeersuse, jätkusuutliku arengu võime kadumas, nii valla arengutingimused kui edukus on keskmisest halvemad) ja 3 (Misso, Orava, Värskas) nn Tõusvate hulka (Suhteline tublidus kehvatõitu oludest hoolimata, valla edukus on kõrge või keskmine, arengutingimused on keskmised või head).

2. Ettevõtluse ja sotsiaalmajandusliku arengusituatsiooni kompleksne analüüs maapiirkonnas, 2002

On jätkuvalt esimesena toodud rakendusuringule. Teine maavaldade üldarengut limiteeriv ja küllalt määravaks muutunud tegur on täistööealiste 20-58 aastaste naiste osakaal valla rahvastikus. Ühelt poolt sõltub sellest indikaatorist valla demograafiline elujõud, teiselt poolt aga valla funktsionaalne edukus. Kõige suurem puudus täistööealistest naistest on nn Kaotaja vallas, kus on ju ühtlasi samuti naistele sobivate täisväärtuslike töökohtade puudus. Mittepõllumajanduslikku maaettevõtlust - kasvõi olemasolevate majandusüksuste kõrvaltegevusalana (perspektiivis põhitegevusalana) - tuleb toetada ja ergutada eeskätt vaesusriskis olevates ja nn Kaotaja vallas, seda selle nimel, et koos naistele teenimisvõimaluste loomisega taastada ja säilitada sealset demograafilist elujõudu.

3. Elujõulisuse indeks, Linnad ja vallad arvudes 2004

Elujõulisuse indeks koosneb viiest osaindeksist: 1 rahvastik, 2 töö ja toimetulek, 3 kohaliku omavalitsuse majandamine, 4 oskused ja innovatiivsus. 5 majandustegevuse mitmekülgsus. 241 kohaliku omavalitsuseüksuse seas on kõige raskemas olukorras Kirde- ja Kagu-Eesti. Vaadeldavatest valdadest on vastavalt Piirissaare vald 240. kohal, Mikitamäe vald 237. kohal, Meremäe vald 230. kohal, Misso vald 213. kohal, Orava vald 212. kohal, Rápina vald 135. kohal, Värskas vald 122. kohal.

4. Omavalitsusüksuste arengustrid aastatel 2000-2004, Linnad ja vallad arvudes 2006

Kõikide Eesti valdade jaoks on välja arvatud 3 näitajat ja vastavalt tulemustele paigutatud vastavasse arengugruppi.

	Healupotentsiaal	Tegelik tulustaatus	Funktsionaalne edukus(%)	
Värskas vald	885	805	94,6	alumine vahekiht
Mikitamäe vald	737	620	83,3	perifeeria
Misso vald	843	848	98,9	ülemine vahekiht
Meremäe vald	742	532	77,6	perifeeria
Rápina vald	971	730	85,5	alumine vahekiht
Orava vald	806	730	93	alumine vahekiht
Piirissaare vald	631	410	87,8	perifeeria

Perifeeria piirkondi iseloomustab odav tööjõud ja väike hõivatus ning nn vana restitutsioonipõhise majanduse suhteline kontsentratsioon. Sotsiaal-majanduslikult perifeersed üksused paiknevad enamasti geograafilises äärealas. Struktuurkapitali tunnustest on neile omane talumajanduse suurim hõiveosa, palgatöö oluliselt väiksem osatähtsus ja tööealiste 18-57 aastaste naiste oluliselt väiksem osatähtsus rahvaarvus.

Vahepealsete piirkondade majandust iseloomustab mõnetine modernisatsiooni lõpetamatus ning sinikraede suhteline kontsentratsioon. Struktuurkapitali tunnustest iseloomustab neid üksusi

industriaalsektori suurim hõiveosa ja väiksem äriühingute tihedus (st ettevõtted on keskmisest suuremad).

5. Kagu-Eesti ettevõtlusanalüüs 1998

Käsitleb Põlva, Valga ja Võru maakondade ettevõtlust. Vähesed tulemused on esitatud maakondade põhiselt, enamasti üldistatud kogu piirkonda. Maakonna põhiselt on toodud majandussektori ja tegevusalade lõikes ettevõtete arv, ettevõtlusvormid, ekspordiga tegelevate ettevõtete jaotumine majandussektori ja tegevusalade lõikes, allhanke kogutähtsus toodangust.

6. Ku kavvas Setomaalõ seto rahvast jakkus / Ajaloolise Setomaa põlisisustuse säilimise võimalused, 1998

Uuringupiirkonnaks on Meremäe, Mikitamäe ja Värska vald. Peaaegu pool elanikkonnast on kas alla 8-klassilise haridusega või põhiharidusega. Kolmandikul elanikkonnast ei ole omandatud/õpitud eriala. Kõrgkvalifikatsiooniga spetsialistiks on õppinud 13%. Ligikaudu pooled leibkonnad ei pea oma tegevust tulusaks. Inimeste lahkumist piirkonnast võivad põhjustada eelkõige tööpuudus, madal sissetulek, soov muuta elamistingimusi ja erialase töö puudumine. Noorte valmisolek elukohta vahetada on teistest oluliselt kõrgem (eriti tööga seotud põhjustel). Töökoha kaotamist peavad tõenäoliseks kolmandik praegustest töötajatest. Juhul kui praegused töötajad jääksid töökohata alustaks neist 7% ettevõtjana, kõige rohkem 68% otsiks uue töökoha. 25% elanikkonnast on töö kaotuse korral valmis otsima tööd mujalt kui lähikonnast.

12% õpilastest arvas, et nad elavad ka kümne aasta pärast oma kodukohas ja kokku veerand noortest kujutas ennast ette maal elamas. Vastanute tuleviku prognoosid on valdavalt pessimistlikud. Väljapoolt piirkonda tulevate investeeringute puhul tuleb silmas pidada, et ei muudetakse järsult piirkonnale omast elulaadi ning ei tekitataks kahju suurele väärtusele – loodusele. Praeguseks ajaks on Setomaa elanikkonnas setodele omase rahvakultuuri kandjaid pool täiskasvanud elanikkonnast, enamasti vanemad inimesed. Kultuuritraditsioonide ja keele säilitamist peetakse küll vajalikuks, kuid seda teeb vaid viiendik 15-30 aastastest.

7. Meremäe, Mikitamäe, Misso, Orava, Vastseliina ja Värska valla ettevõtlikkus ja ettevõtlussuutlikkus, analüüs, 2005

Kuue valla rahvaarv väheneb kõrge suremuse ja väljarände tõttu kolm korda kiiremini kui Eestis keskmiselt. Piirkonda iseloomustab tööealiste, eriti just 20-39-aastaste elanike vähesus, laste osakaal kogurahvastikust on Eestis keskmisega võrdne, pensionäride osakaal palju suurem - seetõttu on ka ülalpeetavate määr 6 vallas Eestis keskmisest peaaegu kaks korda suurem ja võib lähiajal veelgi tõusta.

Piirkonda iseloomustab madalama haridustasemega elanike suur osakaal. 6 vallas on Eestis keskmisest kolmandiku võrra vähem kutse-, keskeri- või kõrgharidusega inimesi – neid, kes võiksid eelkõige olla potentsiaalsed ettevõtlusega alustajad ja suurema lisandväärtuse tootjad. Ka võrreldavate poolest jääb piirkond Eestis ja võrreldavate maakondade (Võru, Põlva) keskmistest tahapoole. Eestis keskmisest rohkem on piirkonnas vene keele oskajaid. Inglise keelt oskab Eestis keskmiselt iga neljas inimene, 6 vallas iga 11. Piirkonnas puuduvad võimalused edasiõppimiseks, naabervaldades on kutseõppeasutused olemas.

Analüüsitavad vallad erinevad selle poolest, kui suur osa tööealistest elanikest on maksumaksjad, peaaegu 2 korda. Eestis keskmiselt maksab ka tulumaksu suurem protsent tööealistest kui 6 valla kõige edukam KOV. Samas oli keskmine palk suurim selles vallas, kus tulumaksu maksis kõige väiksem osa tööealistest. Siin on oht sotsiaalse sidususe vähenemisele. Võib tekkida psühholoogiline vastasseis, kus inimesed ei taha väiksema raha eest tööle minna, kui teatakse, et teised saavad rohkem. Toimetulekutoetusi (mis peaksid olema vaesuse ja puuduse leevendamise abinõud, siis kui muud meetmed ei ole olnud efektiivsed) makstakse ühe elaniku kohta 6 vallas peaaegu kaks korda rohkem kui Eestis keskmiselt.

Esmavajadused peaks saama igas vallas kohapeal rahuldatud, näiteks perearsti vastuvõtt ja põhikool on olemas igas kohalikus omavalitsuses, piirkonna peale on ka keskkool, hambaravi.

Külavanemad on enamuses valdades olemas. Ettevõtluse seisukohast on oluline, et 6 vallast kahe keskusasulates napib kortereid ja teistes kohalikes omavalitsuses on elamispinna üle. 6 valla kui ühise (ettevõtlus)piirkonna tegutsemist takistab valdadevahelise ühistranspordi vähesus või puudumine. Üheks probleemiks siin on teede kvaliteet ja olemasolu, aga teiseks probleemiks on see, et 6 vallast pooled on ühes ja teised teises maakonnas – maakonnasisesed bussiliinid ei arvesta 6 valda kui üht terviklikku ettevõtluskeskkonda.

Kuue valla kogutulud ja tulud tulumaksust elaniku kohta on 2000. aastate alguses küll kasvanud, kuid muret tekitav on see, et tulud riigieelarvest moodustavad 6 valla tuludest märkimisväärse osa (2003. a üle 20 % kogutuludest, so kaks korda rohkem kui Eesti keskmine). See võib hakata takistama valdade põhiseaduslikku õigust ise otsustada kohaliku elu küsimusi.

Lisaks sellele, et 6 vallas on vähe tööealisi, on seal ka majanduslikult mitteaktiivsete osa üsna suur, majanduslikult aktiivseid on 6 vallas vaid 80 % Võru ja Põlva maakondade keskmistest ja nendegi tulemus jääb Eesti keskmisele tugevalt alla. Probleemiks on see, et 6 vallas on mitteaktiivsete seas vähe õppureid (potentsiaalseid tööturule tulijaid) ja Eesti keskmisest 1,5 korda rohkem neid, kes on kodused või ei tööta muul põhjusel – aga kuna laste sündivus on ka madal, siis võib oletada, et nendest paljud on tegelikult just heitunud.

Töötus on viimasel ajal küll vähenenud, aga tõenäoliselt heitunudate lisandumise arvel. Nendest toimetulekusaajatest, kes ei tööta on vaid osad ametlikult töötuks registreeritud. Eestis keskmiselt on tööd mitte omavatest inimestest 40 % töötud, 6 vallas on registreeritud töötud ainult alla 20 % nendest inimestest, kes saavad toimetulekutoetust ja väidavad, et neil ei ole tööd. Seega ei saa töötuse ametlikku numbrit eriti usaldada.

Rikkamad on need maakonnad, kus inimeste sissetulekutest suurema osa moodustab palk. Aga kuna 6 vallas oli peamiseks sissetulekuks palk 20 inimesel 100st ja Eestis keskmiselt peaaegu 40 inimesel, siis võib järeldada ka siit, et 6 valla sissetulekud on suhteliselt madalad. Nende osakaal, kelle peamine sissetulek on toetused, stipendiumid ja abirahad, oli 6 vallas kaks korda suurem kui Eestis keskmiselt. Tõenäoliselt piirkonna asendi tõttu, aga võibolla ka vähete oskuste ja ettevõtlikkuse tõttu on koduomavalitsuses töötavate töötajate osakaal suurem Eesti ja ka Põlva ja Võru maakondade keskmistest. Aga kui kohapeal tööd ei ole ja inimesed mujale tööle ei lähe (või kui lähevad siis lõplikult, mitte pendelrändajatena), siis paratamatult piirkonna elanike elatustase langeb.

Nii Eestis keskmiselt kui 6 vallas oli ettevõtlus peamine sissetulekuallikas kahele inimesele sajast. 2000. a rahvaloenduse ajal arvas end ettevõtjatenäitajateks tegutsevaks Eestis keskmiselt 3,5 inimest sajast ja 6 vallas 3 inimest sajast. Eestis keskmiselt on ettevõtjate hulgas üle kahe korra rohkem neid, kes annavad tööd ka teistele, 6 vallas on selgelt domineerivad üksikettevõtjad, talupidajad palgalise tööjõuta. Kuigi ettevõtete koguarvud on 2000 – 2002 pidevalt kasvanud kõigis vaadeldavates üksustes, on 6 valla probleemiks see, et ¾ ettevõtetest on tegutsevad primaarsektoris, mille palgad on kõige madalamad. Ettevõtete arv 1000 elaniku kohta on 6 vallas Eesti keskmisest sekundaarsektoris üle kahe korra ja tertsiaarsektoris üle kolme korra väiksem.

Kuigi piirkonnas on probleeme olemasoleva infrastruktuuri kvaliteediga (teede korrashoid, võrgustik ja asfaltkatte puudumine, internetiühendust ei ole kõikjal, elektrivõrkude ebahühtlane kvaliteet jm), on seal olemas palju võimalusi, mida ei ole ära kasutatud.

2002. a analüüsi valla või linna asukoha mõju kohaliku omavalitsusüksuse arengule. Artiklis leiti, et kaugusega on seotud rahvaarvu kahanemine, elanike keskmine vanus, suremuskordaja ja ülalpeetavate määr. Majandusnäitajatest olid kaugusega Tallinnast seotud omatulu elaniku kohta ja üksikisiku tulumaks elaniku kohta ning äriregistris registreeritud äriühingute arv 1000 elaniku kohta. (Lehto 2004) 6 valla ettevõtlikkuse ja ettevõtlussuutlikkuse uuringu tarbeks tehtud analüüs näitas, et kõik K. Lehto artiklis välja toodud rahvastikunäitajad, mis on suure tõenäosusega halvemad Tallinnast ja maakonna keskusest kaugemal asuvates valdades ja linnades, on analüüsitava piirkonnas Eesti keskmisest tunduvalt halvemas seisus. Ka analüüsitud 6 valla tulu üksikisiku tulumaksust ühe elaniku kohta on võrreldud üksustest palju väiksem.

Aga kui piirkonnas on vähe noori, siis on suur tõenäosus, et tõuseb ka kohaliku tasandi otsustajate vanus ja vanemaelised ei ole tavaliselt väga riskialtid ning valmis suurteks

muutusteks. Kui piirkonda kuhjub vananev, kiirelt vähenev, madala haridustasemega rahvastik, siis on piirkonna madala ettevõtlikkuse põhjuseks infrastruktuurist enam inimeste vähene enesekindlus, julgus ja ettevõtlikkus.

8. Meremäe, Mikitamäe, Misso, Orava, Vastseliina ja Värskala valla uuring 2005

Anonüümne ja vabatahtlik küsitlus viidi MTÜ Setomaa Valdade Liidu poolt läbi 1. september – 15. oktoober 2005. a Meremäe, Mikitamäe, Misso ja Värskala valla ning Setomaaga piirnevates Orava ja Vastseliina valla elanike seas. Selle uuringu käigus intervjueriti kuuest nimetatud vallast igast leibkonnast ühte inimest, võimalusel küsitleti 15-64-aastaseid. Kokku osales küsitluses kuuest vallast ligi 90 % leibkondadest, intervjueriti 1803 inimest. Uuring toimus Riigikantselei tellimisel ning koostöös Statistikaametiga. Tulemusi analüüsisid Mihkel Servinski, Garri Raagma, Andrus Saar ja Kadri Koreinik.

Ülevaade Meremäe, Mikitamäe, Misso, Orava, Vastseliina ja Värskala valla 2005. aasta uuringu küsimustiku osadest L ja D.

Kogu vaadeldava perioodi jooksul on loomulik iive piirkonnas olnud negatiivne. Viimastel aastatel võime rääkida piirkonna loomulikust iibest suhteliselt stabiilsel tasemel miinus 110-130 inimest aastas. Samas on oluline tähele panna, et sündide arv on uuringupiirkonnas aastatel 1989-2004 trendina langev ja et piirkonna sündide arv aastal 2004 oli rohkem kui kolm korda väiksem kui 1989. aastal. Kindlasti on selle üheks põhjuseks rahvastiku vananemine, kuid olenemata põhjustest, näitab sündide arvu nii suur langus ülimalt kriitilist seisut uuringupiirkonnas. Kui sündide arv ei hakka oluliselt tõusma, pole piirkonna arengu meetmed kokkuvõttes efektiivsed olnud. Kas uuringupiirkonnas saab rääkida rahvastiku põgenemisest piirkonnast, on hinnangu küsimus, kuid ülimalt tõsine on olukord kindlasti. Ülalpeetavate määra võrdlus uuringupiirkonnas ja Eestis näitab, et Eestis on see oluliselt väiksem kui uuringupiirkonnas, 65 ja vanemaealiste osakaal on uuringupiirkonnas oluliselt kõrgem kui Eestis keskmiselt. Arengu kavandamisel tuleb sellega kindlasti arvestada.

Demograafiline töötururindeks on langenud ühest oluliselt allapoole, mis on suurendanud survet tööjõu uuringupiirkonnast väljarändamisele piirkondadesse, kus tööjõule pakutavad tingimused on soodsamad.

Majandusarengu kavandamisel on kõigepealt vaja vastata küsimusele, kuidas vältida olemasoleva ettevõtluse väljasuremist tööjõupuuduse tagajärjel. Ettevõtluse arendamise kavandamisel ei pääse aga kindlasti mööda küsimusest, kust võtta loodavasse ettevõttesse tööjõudu. Pole mingit põhjust arvata, et selline olukord on lühiajaline. Kui piirkond ei suuda leida vastust küsimusele, kuidas kahaneva tööjõuressursi tingimustes ellu jääda, siis ei ole piirkonnas positiivset majandusarengut loota. Lisaks tuleb veel tähelepanu pöörata vanemaealiste naiste olulisele ülekaalule vastavaealistest meestest.

Peaaegu pooltes leibkondades ei usuta oma lahus elavate noorte naasmisse kodukohta, seda peamiselt põhjusel, et puudub töö. Teise põhjusena, saab vastustest välja lugeda märksõna elamistingimused. Kolmanda põhjusena saab välja tuua ühe vastaja küsimuse “Mida siin ikka teha?”. 60% leibkondadest hindab nende laste tulevikku, kes piirkonda elama jäävad väga väheste võimalustega tulevikuks. Tagasi pöördumise osas domineerib selge pessimism.

Piirkonna hariduslik tase oli 2000. aasta rahvaloenduse ajal Eesti keskmisest madalam. Uuringuga kogutud andmed, ei näita olukorra paranemist uuringupiirkonnas. Uuringupiirkonna 6-18-aastased lapsed õpivad valdavalt oma koduvallas. Koolides antava hariduse taset hinnatakse küllaltki heaks. Usaldust piirkonna koolide vastu näitab ka see, et enam uuringupiirkonna leibkondadest soovivad lastele uuringupiirkonnas asuvat gümnaasiumi. Enamus uuringupiirkonna leibkondadest soovivad lastel minna peale põhikooli lõppu keskkooli ja sealt edasi ülikooli. Samas on sellise arengutee soovitajaid vähem kui pool leibkondadest.

Uuringupiirkonna rahvastikutihedus oli uuringu ajal 7 inimest ruutkilomeetril (Eestis 31)- saame öelda, et uuringupiirkond on väga hõredalt asustatud ning piirkonna arengu kavandamisel tuleb sellega arvestada. Kokkuvõtvalt võime öelda, et uuringupiirkonna rahvastik paikneb

territooriumil hõredalt, kuid suhteliselt ühtlaselt. Selline rahvastiku paiknemine ei soodusta ettevõtluse arengut ning suurendab kulutusi igale elanikule vajalike teenuste tagamisel. Uuringupiirkonna rahvastiku demograafiline olukord on pingeline. Sündide arv väheneb kiiresti, sest ka sünnitamiseas naiste arv kahaneb. Piirkonnas on 20-40 aastaste inimeste osatähtsus väike. Nendes vanuserühmades on piirkonnast suur väljaränne. Piirkonna rahvas suhtub oma tulevikku pessimistlikult. Probleemide lahendusena nähakse eelkõige hästitasustatud töökohtade olemasolus piirkonnas. Samas pole piirkonnas täna märkimisväärset tööjõupotentsiaali ettevõtluse arendamiseks. Pigem on probleem olemasoleva ettevõtluse tööjõuga varustamises. Piirkonna arendamiseks ei piisa tõenäoliselt vaid ettevõtluskoolitusest. Võib oletada, et ettevõtluskoolituse saanud inimesed rakendavad oma teadmisi piirkonnast väljaspool. Vaja on anda selge suund, millist ettevõtlust piirkonnas arendada. Uuringupiirkonna elanike usku piirkonna elujõulisusse on vaja oluliselt tõsta. Usu tõstmiseks kõige lihtsam ja vist ainuke tee on piirkonna ettevõtluse areng. Ilma dotatsioonita on selline areng tõenäoliselt võimatu.

Ettevõtlikkuse ja tööturu analüüs, Irbis Konsultatsioonid OÜ

Kuue valla ettevõtluses on arvuliselt valdavad väikesed talumajapidamised. Tööhõives on oluline osa avalikul – omavalitsussektoril. Valdav osa näitajaid on iseloomulik taanduvale agraripiirkonnale, kus noortele ei ole töökohti ja õppimisvõimalusi ning toimub aktiivsemate ja nooremaealiste elanike väljaränne. Eriti puudutab see noori sünnitusealisi naisi, kelle vähesus omakorda mõjutab negatiivselt elanike loomulikkude juurdekasvu ja nõudlust nii avalike kui ka erateenuste järele. Arvestades edasisi võimalusi, oleks laienemise ruumi ennekõike laendusele ja puhkemajandusele.

Elanike tegevusalase struktuuris torkab silma mitteaktiivsete (püsiva ja ametliku töösuhteta) elanike suur osakaal: ligi 3500 inimest on kas pensionärid, invaliidid, töötud või kodused. Palgatööl ja ettevõtjana tegutseb vaid alla 27% elanikest. Ettevõtjaid-talunikke on kokku veidi üle 200 ehk ca 35 valla kohta.

Väljaränne aga jätkub. Küsitletutest ligi pool arvab, et noored ei tule tagasi, sealjuures olid vanemate inimeste arvamused pessimistlikumad. Teisalt oli vastajate hulgas vähem (juba lahkunud mujal karjääri tegevaid) noori. Pessimism on üldine, mis peegeldub küsimuse vastustes. Seega ei usu ei noored ja eriti nende vanemad kohaliku (maa)elu tulevikku.

Küsitluse järgi oli töötuid 5-6 korda enam kui Tööturuametis arvele võetud. Töötute osakaal on suurem üle 30 aastaste seas, Eestis on enam töötud aga just alla 30 aastased, viidates et noorem elanikkond on kuuest vallast olulisel määral töökohtade otsinguil lahkunud. Töötuks on jäänud peamiselt (üle 44-aastased) vanemaealised palgatöölised, tervelt 30% (üle 150 inimese) töötuid hindas ennast oskustööliseks, aga ka nooremad lihttöölised.

Probleemiks nagu mujalgi Eesti maapiirkondades on elanike vähene mobiilsus: kohapeal on töökohad kadunud, kuid inimesed ei saa kehvast bussiliikluse, autojuhilubade puudusel või auto pidamise kulukuse tõttu töökohale ligi. Mujal Eestis ja välismaal töötas pendelrändajatena ligi 10% küsitletud töötajast, mis tähendab esiteks ligi 200 aktiivse inimese olemasolu, kuid teiseks ka seda, et nad on suure tõenäosusega lahkujad. Sellele hüpoteesile annab jaatava vastuse küsimus, mille alusel üle 10% kavatses tööst tulenevalt elukohta vahetada.

Et kolmveerand töötutest on pikaajalised ehk töötud üle 2 aasta, siis on ilmne vajadus ka ümberõppe, täiendkoolituse ja rehabilitatsiooniteenuse järele. Kahel viimasel aastal täiendkoolitusest, millest võib olla abi konkurentsivõime tõstmisel, osa saanud 18% elanikkonnast. Seda polegi vähe. Arvatavasti ei ole see jõudnud pikaajaliste töötuteni. Võib-olla tuleb tõsisemalt suhtuda täiendkoolituse programmidesse või jälgida seda, et koolitust saaksid eelkõige need, kellel seda sisuliselt kõige rohkem vaja on.

Motivatsioon töötada kaugemal ja lahkuda tuleneb ilmselt piirkonna madalatest sissetulekutest: vaid ca 5% küsitletute sissetulek ületab Eesti keskmist. Ehkki eluasemekulud on märksa väiksemad, on kulud transpordile ja ostukaupadele suuremad ja nominaalsetel sissetulekutel on ka oluline märgiline tähendus. Seega on ilmne vajadus jätkusuutlikkuse tagamiseks juurutada uusi konkurentsivõimelist palka maksvaid ettevõtlusharusid.

Küsitlusest ilmneb, et olulisemaks noorte ettevõtjate vähesuse põhjus on väljaränne, millega aktiivsemad ambitsioonikamad ettevõtjaeeldustega noored on juba siirdunud õppima väljapoole. Ühtlasi blokeerib vanemate pessimism ka võimalike ettevõtlike noorte mõtted kohtadel midagi ette võtta. Seega on praegune kuue valla "ettevõtja" keskealine või üle selle FIE, kes on ettevõtjaks registreerunud saamaks toetusi. Erilist motiivi uute ja kiiresti kasvavate (aga ka suure riskiga) ettevõtete loomiseks tal ei ole. Vaid pool % elanikest said sissetulekut dividendidest. 1,3% vastanutel on kindel plaan alustada oma ettevõttega. 11,2% on seda kaalunud. Eagruppidest enim on ettevõttega alustamisele ootuspäraselt mõelnud 20-45 aastased.

Lisaks sisaldab OÜ Irbis Konsultatsioonid poolt tehtud analüüs, suurel hulgal ettepanekuid selles osas, mida tulenevalt olukorrast võiks ja peaks edaspidi tegema.

Setomaa uuringu tulemusi, Saarpoll 2005

Noored ei näe enda jaoks Setomaal head tulevikku. Üheltpoolt soovitakse, et lapsed jääksid oma kodumaakonda ja kannaksid läbi kooli valiku edasi sealset kultuuri. Teisalt arvatakse, et lastel kes jäävad Setomaale, saab olema võrdlemisi väheste võimalustega tulevik. Setod ise ei pea Setomaad heaks paigaks ettevõtluseks. Samuti peetakse Setomaa kui kaubamärgi mõju ettevõtluse elavdamisele pigem väheseks või puudulikuks.

Eluga üldiselt ollakse pigem rahul. Neid, kes on eluga väga rahul on enim noorte seas. Suurimat rahulolematust näitasid üles 45-64 aastased. Samuti olid vastajad töötamise võimalustega pigem rahul. Erandiks olid 65 aastased ja vanemad ning 15-19 aastased. Kõikidest uuritud teguritest oldi kõige enam rahul ümbruskonnaga. Kultuuriga oldi samuti pigem rahul, eriti noored. Lähikonnas elavate inimestega oldi samuti väga rahul. Ka võimalusega elus iseseisvalt toime tulla oli suurem osa vastajatest pigem rahul. Oma perekonnaeluga oli üle poole inimestest pigem rahul, vanuse kasvades rahulolevate inimeste protsent väheneb. Oma haridust peab heaks üle 60% inimestest. Kõige rohkem on sellega rahul noored vanuses 15-19 ja kõige vähem rahul noored vanuses 20-29. Kõigi vastajate hulgas tervikuna on ülekaalus need kelle majanduslik olukord on viimase viie aastaga jäänud samaks, samas on üle 30% neid kelle olukord on läinud paremaks. Majanduslikus mõttes on setod optimistlikult meelestatud, enamik neist usub, et nende olukord paraneb lähima viie aasta jooksul.

Keele ja kultuuri osa analüüs

36% Seto valdade elanikest peab oma emakeeleks või esimeseks keeleks seto keelt. Kui alla 35-aastaste seas on emakeeleks valdavalt eesti keel (87%), siis üle 35-aastased peavad emakeeleks eesti ja setu keelt üsna ligilähedaselt (vastavalt 47% ja 40%).

Nii noorema kui ka vanema vanuserühma võõrkeeleoskus on seotud peamiselt vene keelega, vanematel rohkem, noorematel vähem. Alla 35-aastastest väidavad peaaegu pooled, et oskavad ka inglise keelt igapäeva tasemel.

Suurem osa 6 valla elanikest peavad kultuuritraditsioonide hoidmist väga tähtsaks (51% ja 54% vastavalt Seto valdades ja Vastseliina kihelkonnas) või üsna tähtsaks (vastavalt 42% ja 40%).

Toodud uuringust on ilmunud kokkuvõttev artikkel: Ulata õng ja õpeta seda kasutama, Linnad ja vallad arvudes 2006

9. Arengukava "Setomaa 2005", Obinitsa 2001

Setomaa (Mikitamäe, Meremäe, Värska vald) elanikkonna vanusestruktuur võib liikuda lähiajal järsu vananemise suunas seoses jätkuva noorte väljarändega ning tööealise elanikkonna noorema osa lahkumisega piirkonnast tööpuuduse tagajärjel. 18-74 aastastest moodustavad 2/3 ülalpeetavad. Pensionäride osakaal on 37% elanikkonnast ja suureneb lähiaastatel veelgi. Ligikaudu viiendikule täisealisest elanikkonnast võib tööpuudus saada lähiajal rände põhjuseks, valdavalt on tegemist kuni 40 aastaste elanikega (enamasti perekonnainimesed, kes lahkuvad koos perega). Kohapeale jäänud inimressurs ei ole piisav arengu tasakaalu viimiseks. Piirkonnas moodustavad 44% põhiharidusega inimesed, kõrgharidusega inimesi on 6%. 1993. 1997. ja 1999. aasta andmete võrdlus näitab tööhõive vähenemist ja töötuse suurenemist. Töötutest on

peaaegu pooled põhi- või kutseharidusega. Töötajate koguarvust on palgatöötajate osakaal 69%, oma talus töötajate osakaal 21% ja oma ettevõttes töötajate osakaal 1%. Leibkondade peamiseks tuluaallikateks on pension (57%), tulu palgatööst (50%), lastetoetused (38%) ning põllumajandussaaduste müügist saadav tulu (31%).

Arengukavas toodud **põhieesmärk** on: Setomaa kui terviku jätkusuutlik areng ja heaolu kasv, Setomaa kui elu- ja tööpaiga ning turismipiirkonna teadvustamine Eestis ja väljaspool Eestit.

10. Setomaa ettevõtluse arendamise strateegia 2004-2007, Setomaa 2004

Piirkonnaks on Meremäe, Mikitamäe, Misso ja Värska vald. Suuremaks probleemiks on piirkonna ettevõtjate hinnangul oskustöölise ja spetsialistide puudus, samas on iseloomulik ka tööpuudus. Probleemiks on kujunenud vanuselised ja soolised barjäärid ligipääsul töökohtadele, nt. lastega perede naiste pikaajaline tööpuudus ning seetõttu heitumus ja sotsiaalne tõrjutus. Paljud majanduse ümberstruktureerimise tagajärjel erialase töö kaotanud inimesed pole saanud ümberõpet, puudu on ka tööalasest (täiend)koolitusest. Olemasolevat tööjõudu on osalt negatiivselt mõjutanud mittelegaalse teenistuse võimalus. Kohati on takistavaks teguriks inimeste negatiivsed hoiakud.

Piirkonnale iseloomulikud probleemid on veel investeerimiskapitali vähesus ning keskmisest madalam sissetulek, mis pärsib ka tööturu avanemist. Investeerimiskapitali olemasolu omakorda mõjutab kinnisvara madal hind. Tagatisväärtused on madalad, laenude saamine investeeringuteks on raskendatud. Piirkonniti on elektrise, veetrasside ning teedevõrgustiku kvaliteet erinev, kuid kohati on ebapiisav ning ettevõtluse arengut takistav, eriti alustavate ettevõtjate puhul. Üheks ettevõtluse arengut negatiivselt mõjutavaks teguriks on kaugus keskustest ja turgudest. Setomaa siseturg on väike, kaugematel turgudel läbilöömiseks puuduvad vastavad tootmismahud, samas pole valmisolekut ühtsete tootmis- ja turustuskettide algatamiseks. Kuigi Venemaa turg on väike, puudub sellel hetkel küllaldane atraktiivsus. Põllumajandussaaduste turustamiseks Petseri turul võimalused puuduvad, turg on küllastunud kohalikust odavast toodangut.

Positiivseks tendentsiks on setode eneseteadvuse tõus viimasel kümnendil (nt üle-setomaalised traditsioonilised üritused). Samas on ettevõtjate omavaheline koostöö väike, üle-setomaaline koostöökogu puudub, ainsana toimiv üle-setomaaline ettevõtjate koostöökogu on turismiettevõtjate ümarlaud. Ettevõtjad ei ole koondunud tegevusalati ettevõtluskobaratesse. Piirkonna demograafiline surve mõjutab ka ettevõtluse arengut: väljaõppinud noorte ja aktiivsete inimeste lahkumine piirkonnast piiritleb perspektiivis ettevõtluse arengu mahud. Positiivne on noorte tagasi- ja sisserände tendents osadesse piirkondadesse.

Infrastruktuuri olukord on viimaste aastatega paranenud, aga paikkonniti on siiski ühendused ebakvaliteetsed. Osades piirkondades on liiklemine takistatud tänu teede radiaalsele ülesehitusele orientatsiooniga Petserile. Riigipiir Vene Föderatsiooniga on transpordiskeemi lõhkunud. Seonduvaks probleemiks on tugistruktuuride ja –teenuste puudumine piirkonnas. Piirkonna geograafiline asend on ebasoodne — siseturu suhtes ääremaa. Samas on ettevõtjaid, kes on negatiivsuse eeliseks-tugevuseks pööranud. Seoses Euroopa Liiduga on Setomaa värvaks Euroopasse, samal ajal ka värv Eestisse. Kohati takistab ettevõtluse arengut ebapiisav varustatus elektri ning veega. Sidekvaliteet on piirkonniti kõikuv ning ei rahulda kasvavaid infotehnoloogianõudmisi. Kvaliteetse internetise arendamist takistavad hajaasustused ning tehnoloogia kallidus.

Nagu Eestile tervikuna on antud piirkonnale iseloomulik sündivuse vähenemine ning noorte lahkumine maapiirkondadest. Noored ei väärtusta kodukanti piisavalt ega tule pärast õpinguid piirkonda tagasi. Noorte lahkumine mõjutab pikemas perspektiivis ka ettevõtlusaktiivsust piirkonnas: noorte mittetagasitulek pärast õpinguid vähendab pidevalt võimake ja aktiivsete arvu piirkonnas. Kool on noorte üks kujundamise keskkondi. Oluline on arendada ja laiendada projektõppe võimalusi, õppimist tegevuse kaudu (ingl. kl. learning by doing). Noor omandab juba varases eas teatud oskused ja vilumused, mis aitavad kaasa hilisemale elukutsevalikule ja/või parandavad läbilöögivõimet tööturul. Kokku on vaja viia piirkonnas pakutav töökoht ning noored, potentsiaalsed töötajad, et noored tunneksid, mida piirkonnas vaja on, sh millist tööjõudu vaja on, et nad harjuksid piirkonnaga Piirkonnas puudub otseselt täiskasvanuharidusega tegelev

organisatsioon. Rohkem on suunatud koolitusi kolmanda sektori ühendustele ja küladele, oluliselt vähem aga töövõtjate täiend- ning ümberõppele. Külad on viimasel aastakümnel oluliselt aktiveerunud. Külade aktiivsus sõltub siiski paljuski küla suurusest ning vanuselisest struktuurist, mõneti aga ka traditsioonist ning harjumusest koos käia. Siiski on piirkonnas probleemiks koostöö puudumine, seda nii mittetulundusühingute vahel kui ka ettevõtjate ja mittetulundusühingute vahel. Paljudele küladele on probleemiks sotsiaalselt tõrjutute olemasolu, nt. lastega naised, kes on olnud pikka aega töötud. Puudu on ka piirkondadevahelisest suhtlemisest ning kooskäimisest. Ettevõtlusega tegeletakse külaliikumise raames vähesel määral: peamiselt valmistatakse käsitöötooteid ning turustatakse neid väikestes kogustes külapäevadel, laatadel, külakeskustes. Puudub koostöö erinevate toodete ühisturustamisel. Ettevõtlusaktiivsus on väike, puudub julgus ettevõtlusega alustamiseks ning teadmised ettevõtlusega tegelemiseks. Samas on ettevõtjad on märkinud koostöövajadust ja seda ka mittetulundusühingutega. Koostöövajadus tuleneb ühelt poolt minimaalsetest turumahtudest ning turu kaugusest, teiselt aga piirkonna mainekujundusvajadusest. Ümbrikupalkade osakaal kogukulutustes on suurem maapiirkondades ning Kirde- ja Lõuna-Eestis. Ettevõtjatevaheline koostöö aitab kaasa tulude legaliseerimisele. Üheks võimaluseks on kogukonna ettevõtlus: kogukondlik kontroll tulude jaotuse üle.

Strateegia dokumendi ühe osana oli esitatud ka Setomaa Sihtasutuse ja Setomaa Programmi tegevuse mõjude uuring, 2004

Piirkonnas on vähe sekundaarsektori ettevõtteid (töötlev tööstus, ehitus, energia-, gaasi- ja veevarustus) – kõigest 6 % (2002. aastal). Tertsiaarsektori (teenindussfäär, s.h. turism) osakaal on aastate jooksul veidi suurenenud, kuid 2002. aastal moodustab kõikidest ettevõtetest vaid 18 %. Setomaal mõjutavad teenindussfääri arengut piirkonna geograafiline asukoht ning suurte tõmbekeskuste puudumine. Samas ei ole piirkonna võimalusi veel täielikult ära kasutatud, nt. kohalikele ressurssidele baseeruvate ettevõtete ja turismimajanduse kaudu.

Kagu-Eesti piirkonda iseloomustab suhteliselt kõrge tööpuudus.

Ettevõtjate ootus on saada informatsioon kätte võimalikult kohapealt. Pakkuja olemasolu on vajalik, kui see pakuks nõ kompleksteenust: ettevõtluse rahalist toetamist, sh stardiabi, ettevõtlusalast nõustamist, projektitaotluste koostamist, oluliseks teenuseks on ka informatsiooni jagamine. Riiklikud tugistruktuurid jäävad väikeettevõtjatele sageli kättesaamatuks.

Kajastab **10 strateegilist arengusuunda**: • perspektiivikad ettevõtlusalad Setomaal; • infrastruktuur, planeeringud; • looduskeskkond ja ressursid; • inimressursi arendamine; • külaliikumine ja mittetulundusühingute tegevus; • ettevõtjate koostöö; • tulude legaliseerimine; • ettevõtluskobarate arendamine; • inkubatsioonikeskuste ja tööstusparkide loomine; • Setomaa Sihtasutuse ümberkujundamine Setomaa arenduskontoriks/ -keskuseks struktuuriüksusena Setomaa Valdade Liidu juurde.

11. Räpina ettevõtlus 2001

Uuritavaks piirkonnaks oli Mikitamäe, Mooste, Orava, Räpina, Veriora, Värska ja Meeksi vald. Olulisemateks tegevusvaldkondadeks on jaekaubandus, põllumajandus, metsamajandus, transport, tööstus. Ettevõtete seas domineerivad kuni 10 töötajaga firmad. 16% ettevõtteid tegeleb ekspordiga. Tulevikus nähakse laienemist praeguses asukohas, kuid mitte tegevuse üleviimist mujale. Ettevõtjad on tuleviku suhtes optimistlikult meelestatud. Ettevõtteid iseloomustab ärimudel, kus ettevõtjate, tarbijate, klientide vahel toimivad suhted isikutevahelise usalduse pinnal. Enamasti vajatakse ettevõtetes juurde uusi liht- ja oskustöölisi, olulisim tööjõuga seotud probleem on seotud üldise töökultuuriga. Veidi üle 40% ettevõtetest tellib oma töötajatele mujalt ümber- ja väljaõpet. Ettevõtjate suhted KOVdega ei ole eriti tihedad, samas hinnatakse neid olulisteks ja vajalikeks. Ettevõtete juhtide seas on domineerivad meesjuhid. Juhtide keskmine vanus on 42 aastat ja 42 % juhtidest on ülikooliharidusega.

Kuna teiste valdade kohta peale Räpina ja Piirissaare valla leidub üsna palju informatsiooni, on töö tasakaalustamiseks siinkohal toodud kokkuvõtted nimetatud kahe valla arengukavadest.

12. Rápina valla arengukava 2003-2013

Statistikaandmete põhjal ilmneb elanikkonna vananemise tendents. Juba pikemat aega ületab suremus sündimust. Rápina vallas on võrreldes teiste Põlvamaa valdadega töötuse protsent suurim. Tööpuudus linnas oli 6,4% ja maal 9,8%. (2002 dets) Sooliselt vaadates on töötuse protsent suurem 25–49 aastaste naiste seas. Rápina vallas tegutsevad ettevõtted pakuvad tööd ka naaberomavalitsuste inimestele. Suurimaks probleemiks on, et palju kutsehariduse omandanud noori ei saa tööd ning võtab end töötuna arvele juba vahetult pärast kooli lõpetamist. See tähendab, et teatud koolid toodavad töötuid. Haridusasutuste võrk Rápina vallas on lai ning mitmekesine. Põimunud on nii oma koolivõrk kui haridusteenuse ostmine mujalt Eestist ning haridusteenuse müük teistele omavalitsustele. Probleemiks on vähene võõrkeelte oskus. Kutsehariduse alustoeks nii Rápina piirkonnas kui terves maakonnas on Rápina Aianduskool. Lisaks tegutseb Riigimetsa Majandamise Keskuse Rápina Koolituskeskus. SA Rápina Inkubatsioonikeskuse ja Rápina Rahvakooli baasil on kohalikel ning Rápina naabervaldade elanikel loodud võimalus ümber- ja täiendusõppeks. Rápina Rahvakooli ja Rápina Vabahariduse Ühenduse sihtrühm on lastest pensionärideni, eesmärgiks on pakkuda erinevaid võimalusi igale eale. Noorsootööga tegeleb Rápinas kõige aktiivsemalt kolmas sektor. Tegutseb kaks noorteklubi, kuid noortega seotud tegevus on koondunud linna. Teatud aspektidest hea, et on välja kujunenud tugev keskus. Seltside olemasolu ja tegutsemine eri küldes on tunnistuseks sellest, et Rápina valla küldes on aktiivseid ja ettevõtlikke inimesi. Transport küldes on ebapiisav.

Rápina vallas on 218 ettevõtet, sealhulgas 76 füüsilisest isikust ettevõtjat ja 142 äriühingut (Äriregister, 07.06.2006). Maksukohustuslaste registris registreeritud füüsilisest isikust ettevõtjate arv on 187 (Maksamet,01.04.07). (www.ariabi.ee andmetel) Enam arenenud on Rápinas puidutööstus. Põllumajanduses on peamised suunad veise- ja seakasvatus, piima- ja lihatootmine. Tegeldakse ka marja- ja köögiviljakasvatusega ning lina-, heinaseemne ja rapsi kasvatusega. Looduslikud tingimused on loonud eeldused ka kalandusega tegelemiseks. Vanim tööstusharu on Rápinas paberitööstus. 2002. a käivitus ettevõtlusinkubaator, mis on mõeldud alustavatele ettevõtetele soodustingimuste pakkumiseks, et saavutada nende kiire käivitumine ja jätkusuutlik areng. Puudustena on vallas välja toodud: kvalifitseeritud tööjõu puudumine; kapitali, oskuste, motivatsiooni ja oskustööjõu nappus; väike ettevõtlusaktiivsus.

Rápina piirkonnal on kaks olulist ressursi: rikkalik ajaloo- ja kultuuripärand ja soodne looduslik asukoht (sh puhas looduskeskkond). Puhkemajandus on praegu välja arendamata (üks tunnustatud puhkemaja). Võhandu jõe suurimaks reostusallikaks on Rápina linnas Rápina Paberivabrikust jõkke suunatav paberi tootmisel tekkinud reovesi. Rápina paisjärv vajab puhastustöid. Lämmijärve rand on kaotanud atraktiivsuse ja vajab väljaarendamist. Olemasolev paadisadam on mitmesugustel põhjustel halvas seisukorras ja vajab remonti. Turismi objekte leidub ohtrasti, kuid need on halvas olukorras.

Ühe suurema probleemina kerkib esile ka noorte probleem. Vähe lapsi ja õpilasi, mänguväljakute puudumine valla territooriumil (sh külakeskustes ja lasteaedades), finantsvahendite vähesus nii renoveerimiseks kui inventariks koolides ja vabaaja veetmise võimalustel. Noorte vähene kaasatus vabaaja veetmise võimaluste mitmekesistamisel. Noorte lahkumine piirkonnast. Samuti on suur sotsiaalteenuseid vajav inimeste hulk (sh toimetulekuraskustega pered).

Vallas on halb teedevõrk ja puudulik infrastruktuur Samas on palju teotahelisi inimesi ning turvaline elukeskkond. Ette heidetakse nõrka koostöö naabervaldadega ja koostöö puudulikkust teistes eluvaldkondades.

Arenguvisioon aastaks 2013. Rápina vald on tuntud ja tunnustatud kui turvalise ja keskkonnasõbraliku elu- ja puhkekeskkonnaga, soodsa ettevõtluskliimaga, elujõulise elanikkonnaga vald, mille märksõnadeks on jätkusuutlikkus, koostöö ning demokraatia.

13. Piirissaare arengukava 2006-2013

Väikesaar on juba oma saarelisuse tõttu halvas seisus, nii praegu kui ka tulevikus on keeruline aidata lahendada oma elanike esmaseid vajadusi. Valdav osa saarest madal soo. Haritava maa osatähtsus väike. Põllu- ja aiamaad jätkub ainult kartulite, sibulate, kurkide kasvatamiseks. tegeletakse ka kalapüügi. Märkimisväärne on elanike sõltuvus poekaupadest. Registreeritud ettevõtjaid saarel väga vähe. Turistide hooajaline huvi saare vastu on olemas, saarlaste huvi turistide vastu tagasihoidlik. Välisinvestorid on tundnud saare vastu huvi, saarlastel selles suhtes pigem negatiivne hoiak. Uute hoonete rajamine saarele raskendatud tema loduskaitse ja ehitusvööndi alla kuulumise tõttu. Probleemaatiline on koostöö puudumine saare elanike vahel.

Kohalikust ja alaliselt elanikkonnast on pensioniealised 47,5%. Elanikkond kujutab endast omapärast arhailist kogukondliku elulaadiga inimrühma, millest enamuse moodustavad venevanausulised (väärtustavad neid väga tugevalt). Suvel elanikkond mitmekordistub. Elanikkonna puhul on probleemiks võimetus lugeda eesti keelseid õigusakte. Mõistlik oleks valla liitmine mõne suurema ja haldussuutlikuma omavalitsusega. Saar tähtsaks piirivalve punktiks. Maareform on toimunud väga aeglaselt. Medõe leidmisega on raskusi, puudub korraldus, puudub alushariduse andmise võimalus. Sagedased voolukatkestused.

Saare arengus on seatud **4 prioriteeti**: Alalise ühenduse säilitamine ja parandamine mandriga, Kogukondlik sotsiaalse toimetuleku ning turvalisuse tagamine ja tõstmine; Hea looduskeskkonna säilitamine ja parandamine (sh joogivesi), Ettevõtluskliima parandamine ja säästva majanduse arendamine. Kohalikud inimesed on saare eluga rahul.

KOKKUVÕTE

Kuigi kõikide valdade kohta pole võimalik sama palju infot leida, võib olemasoleva info põhjal oletada, et valdade vahel suuri erinevusi ei esine, eriti kui võrrelda Eesti või maakondade keskmistega. Eksisteerivad samad probleemid, mis juba 1998. aastal välja toodud (Ku kavvas Setomaalõ seto rahvast jakkus), palud neist on aja jooksul süvenenud.

Rahvastikutihedus on madal, rahvaarv väheneb üle kolme korra kiiremini (ennekõike noorte väljarände ja kõrge suremuse tõttu) kui Eestis keskmiselt, vähenemise tempo aga järjest kasvab. Rahvastik vananeb kiiresti. (1/4 võrra vähem 20-39-aastaseid kui Eestis keskmiselt). Lisaks töötusele on probleemiks ka kõrge tööjõupuudus, mis on ligi kaks korda suurem kui Eestis keskmisena. Samas on piirkonnas palju mitteaktiivseid ja heitunud, kes on tööturult kõrvale jäänud, olles tööturul kasutamata ressursiks. Väga suur on pensionäride ja haiguse tõttu töövõimetute inimeste osakaal.

Haridusasutuste olemasolu on problemaatiline. Vaid veerand elanikest (15 aastased ja vanemad) on kutse-, keskeri- või kõrgema haridusega, mis on 1/3 võrra vähem kui Eestis keskmiselt. Vene ja saksa keelt osatakse küllalt hästi, kuid tervikuna on võõrkeeleskajate osakaal väiksem.

Piirkond ei toimi ühtse majandusruumina. Infrastruktuur on terviklikult välja arendamata. Valdade vahelised teed on halvas korras ja on ebaratsionaalse paiknemisega (seetõttu ka mõningaseks takistuseks majandusliku koostöö – võrgustiku tekkele). Kontrolljoone tõttu ei toimi Petserile tuginev radiaalne teedevõrk ja puudub ühtne keskus. Digitaaltelefoniühenduse kättesaadavus on piiratud, valdades on peamiselt analoogtelefoniühendus, piirkond on mobiilside leviga täielikult katmata. Internetiühenduse kättesaadavus ja kvaliteet on halb. Elektrivõrk on tehniliselt vananenud. Eelpool nimetatud infrastruktuuri osade arendamist takistab hajaasustusest (saarelisusest) tulenev teenuste osutamise kulukus ning uute tehnoloogiate rakendamise kõrge ressursikulu. Piirkonna majanduse ümberorienteerumine turumajandustingimusele on toimunud vaevaliselt. Üldiselt on suhteliselt vähe maksumaksjaid, keskmine palk on Eesti keskmisest tunduvalt madalam.

Majanduslikult aktiivseid ettevõtjaid (2003. aastal raamatupidamise aastaaruande esitanute põhjal) on 1000 tööealise kohta kaks ja pool korda vähem kui Eestis keskmiselt. Kohalikest ettevõtjatest paljud annavad tööd ainult iseendale. Valdavalt on tegemist primaarsektori (peamiselt põllumajandus, metsandus) ettevõtetega. Noorte seas on ettevõtjaid vähe. Tootmismahud ja sageli ka kvaliteet on kaugematel turgudel läbilöömiseks väikesed, ühtsete

tootmis- ja turuskettide loomist pole toimunud. Ettevõtjate omavaheline koostöö ja võrgustumine teiste sektoritega (nt mittetulundussektor) on madal. Piirkonnas elab väga palju pessimistlikult meelestatud inimesi, asjakohane oleks vaeva näha piirkonna elanike hoiakute muutmisega.

III osa –SOOVITUSED TÄIENDAVATEKS UURINGUTEKS

Kõige rohkem on uuritud ja analüüsitud Meremäe, Mikitamäe ja Väraska valdasid. Üsna põhjalikult on teada ka Orava valla olukord, mõningad andmed on olemas Räpina valla kohta. Edaspidi tuleks koondada ka Piirissaare ja Räpina kohta rohkem olemasolevat infot (Statistikaamet jms). Meremäe, Mikitamäe, Misso, Orava, Vastseliina ja Väraska valla ettevõtlikkus ja ettevõtlussuutlikkuse 2005 aasta **analüüsi** võiks **täiendada Räpina ja Piirissaare valdade** osas.

Kogu eelpool toodud uuringutest ja analüüsides tuleb selgelt esile piirkonna kõige valusam punkt, milleks on **noored**. Ettepanekuks on analüüsida regulaarselt **koolinoori**, nende hoiakuid, tulevikuväärtusi, mid tahavad õppida ja millist tööd teha, mida piirkonnast arvavad, mis arvamust mõjutab. Lisaks tuleks töötada ka piirkonnast mujale õppima/tööle läinud noortega.

Ka neid kes piirkonnas elavad/töötavad ei tasu ära unustada. Kuna piirkonnas on väga suur **pensionäride ja haiguse tõttu töövõimetute** inimeste osakaal, väärriks kindlasti edasist uurimist ka selle põhjuste välja selgitamine, et neid inimesi oleks võimalik paremini tööjõuturul ära kasutada.

Samuti tasub uurida **paiksuse põhjuseid**, võib-olla piirkonnas ei toimi mujal Eestis sobivad meetmed elanike teistsuguste hoiakute tõttu.

Lõppenud projektide, programmide mõju analüüs on ülimalt oluliseks infoallikaks tuleviku kujundamisel. Kaaluda **mõju hindamiste** läbi viimist juhul kui ükski teine institutsioon ei plaani sarnaseid mõju hindamisi läbi viia (või läbi viidavad hindamised ei ole sedavõrd piirkonna spetsiifilised).

Koondada piirkonna arenguvisionid. Erinevates strateegilistes dokumentides, milleks võivad olla nii valdade kui külade arengukavad kui ka Seto Kongressi otsused vms, on tihti seatud piirkonnale erinevad visioonid. Nende koondamine aitaks kaasa piirkonna arenguvajaduste väljaselgitamisele, alustades kõige väiksemast küla tasandist liikudes ülespoole, et leida kogu piirkonnale sobiv visioon. Siinkohal on otstarbekas mainida, et erinevate huvigruppide **kaasamine** strateegia koostamise erinevatel etappidel on äärmiselt vajalik. Kindlasti tuleks algusest peale kaasata (nagu ilmneb eelnevast tekstist) noorte (sh koolinoorte) esindajad, pensionäride, haiguse tõttu töövõimetute esindajad. Lisaks on neilt endilt võimalik kindlasti saada ka hulgaliselt häid ideid selles osas, mida võiks ja peaks piirkonnas veel uurima ja analüüsima.

Toodud loetelu ei ole kindlasti lõplik ja ainuõige, kuid töö koostajad on kirja pannud tekkinud mõtted.